

Taşköprîzâde (İsâmeddîn) Ahmed Bin Mustafa'nın Mevzû'Âtü'l-'Ulûm'unda İlim Kavramı 1495-1561

The Concept of Science in Mevzû'Âtü'l-'Ulûm of Taşköprîzâde (İsâmeddîn) Ahmed Bin Mustafa 1495-1561

Nuri Çevikel*

Özet

Avrupa'da son 40-50 yıldan beridir, felsefe anabilim dalının bir alt dalı olarak, bilimsel bilginin sosyolojisi denilen ve bilimin doğası, amacı, konusu, yöntemi ve insanın şahsi ve toplumsal hayatındaki yerini inceleyen bir araştırma alanı ortaya konulmuştur. Türkiye'de 20-25 yıldır bu alanda batı dillerinden Türkçe'ye tercüme yapılmıştır. Bu makalede, bilimsel bilginin sosyolojisi yönünden 16.yy. Osmanlı ilim dünyasının en seçkin temsilcilerinden olan müderris ve ansiklopedist Taşköprîzâde İsâmeddîn Ahmed bin Mustafa'nın (1495-1561) kaleme aldığı Mevzû'âtü'l-'Ulûm adlı eser tahlil edilecektir. Bu tahlil yapılırken, bu çalışmanın esas tartışma konularına dahil olmamakla birlikte, birkaç yerde, Taşköprîzâde İsâmeddîn Ahmed tarafından temsil edilen İslâmî-Osmanlı bilim anlayışı ile bilime karşı Batılı yaklaşımlar arasında bazı benzerliklere veya farklılıklara işaret edilecektir. İki cilt olan Mevzû'âtü'l-'Ulûm'un asıl adı Miftâhü's Sa'âde ve Misbâhü's Siyâde'dir ve Arapça'dır. Eseri Türkçe'ye yazarın oğlu Kemâleddîn Mehmed tercüme etmiştir ve Mevzû'âtü'l-'Ulûm adı altında İkdâm Matbaası tarafından İstanbul'da Rûmî 1313'te (M. 1897) iki cilt halinde basılmıştır. Osmanlı klâsik döneminde yaşamış olan Taşköprîzâde Ahmed Efendi'nin eserinde geleneksel İslâmî/Osmanlı bilim anlayışını görmek mümkündür. Bu anlayış çerçevesinde, İslâm tarihinin başlangıcından beridir, insanların entellektüel faaliyetlerine beşerî bilim statüsü bahşedilmiştir. Oysa, bu amaç için Avrupa'da, on sekizinci yüzyılın ikinci yarısından 20.yy.ın üçüncü çeyreğine kadar olan dönemde bilginler çok mücadele etmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: İlim/bilim, Beşerî bilim, Bilimsel Bilginin Sosyolojisi, Geleneksel İslâmî/Osmanlı ilim anlayışı, Taşköprîzâde Ahmed, Mevzû'âtü'l-'Ulûm.

Abstract

As a branch of philosophical sciences, a new field of research under the name of sociology of scientific knowledge has been put forward in Europe for the last 40-50 years in order to study the nature, purpose, topic and method of science with its place in private and social life of man. In this field, transla-

* Prof. Dr., Harran Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.
e-mail: nuricevikel@hotmail.com.

tions from the western languages into Turkish have been made in Turkey for a few decades. In this article, *Mevzûâtü'l-‘Ulûm* (subject matters of the sciences) written by *Taşköprüzâde İsmâmeddîn Ahmed bin Mustafa* (1495-1561) who was a professor (müderri), an encyclopedist and one of the most remarkable representatives of the sixteenth-century Ottoman world of science, is going to be analyzed with respect to the sociology of scientific knowledge. While handling the analysis, despite it is not among the main discussion topics of this work, in a few places, certain similarities and differences between the Islamic-Ottoman understanding of science represented by *Taşköprüzâde Ahmed Efendi* and the western approaches to science are to be pointed out.

Mevzû âtü'l-‘Ulûm's original name was *Miftâhü's-Sa'âde ve Misbâhü's-Siyâde* which was written in Arabic and consists of two volumes. It was translated into Turkish by *Kemâleddîn Mehmed*, son of the writer and published by *İkdam Matbaası* in two volumes with the title of *Mevzû âtü'l-‘Ulûm* in Istanbul in 1897. It is possible to see the traditional Islamic-Ottoman comprehension of science in the work of *Taşköprüzâde Ahmed Efendi* who lived during the Ottoman classical period. Within the framework of this understanding, since the preface of the Islamic history, the status of social science has been granted to the intellectual activities of human beings. It is, however, a fact that the scholars in Europe struggled a lot for that goal during the period from the second half of the eighteenth-century to the third quarter of the twentieth-century.

Key Words: Science, Social science, Sociology of scientific knowledge, Traditional Islamic-Ottoman understanding of science, *Taşköprüzâde Ahmed* and *Mevzû âtü'l-‘Ulûm*.

Giriş

Beyt¹

Cem'u'l-'ilmi fi'l-Kur'ân lâkin
tekâsur 'anhü efhâmü'r-ricâl

Tercüme

'Ulûmın cümlesin Kur'ân muhîr olmuştur lâkin
'ukûl-u halk ânın fehminde oldu kâsır ve hayrân

İlim ya da bilim en başta insanla ilgili bir kavramdır. Bilimsel faaliyetler, yani insanın kendisiyle ve ilişkili olduğu yakın ve uzak çevresiyle ilgili tanıma ve anlama çabaları insanlık tarihinin en başlarından beridir vaki olmakla birlikte, ilim/bilim kavramının doğası ve insanın şahsi ve toplumsal hayatındaki yeri meselesi özellikle Batıda en son bilimsel ve teknolojik imkânların seferber edildiği II. Dünya Harbi'nin yıkımları² görüldükten sonra tartışma konusu ol-

¹ *Taşköprüzâde (İsmâmeddîn) Ahmed bin Mustafa* (1495-1561), *Mevzû âtü'l-‘Ulûm*, 1, (Mütercim: *Kemâleddîn Mehmed*), İstanbul, *İkdam Matbaası*, 1313, s. 35.

² Bu olay, Batılı insanların sadece bilim ve teknolojiye bakış açılarını değil, bununla birlikte onların siyasî, askerî ekonomik, hatta edebî ve eğitim anlayışlarını da derinden etkilemiş ve köklü dönüşümlere neden olmuştur. Bunun bir sonucu olarak, örneğin, bugünkü Avrupa Birliği'nin temelleri o günlerde atılmıştır. Bkz.: *Eric-Mary Josephson*, "Introduction", *Man Alone*, (Edited with an introduction by *Eric and Mary Josephson*), Dell Publishing Co., New York, 1962, s. 9; *Ahmet C. Gazioğlu*, "Kıbrıs Sorunu, Ortaklık Cumhuriyeti ve AB Üyeliği Girişimlerinin Siyasal ve Hukuki Yönleri", *Ali Ahmetbeyoğlu – Erhan Afyoncu* (Yayına haz.), *Dünden Bugüne Kıbrıs Mesele-*

maya başlamış ve hatta günümüze kadar süre gelen bu tartışmalar sayesinde Batıda yaklaşık 50 yıldan beridir konuyla ilgili olmak üzere felsefe ana bilim dalına bağlı “bilimsel bilginin sosyolojisi” denilen bir de bir uzmanlık dalı ortaya çıkmış ve gelişmiştir. Türkiye’de ise bu konuda çeviriler yapılmış³ ve bazen telif eserler de ortaya konulmaya başlanmıştır⁴. Biz de bu çalışmada “bilimsel bilginin sosyolojisi” açısından bir klâsik dönem Osmanlı âlimi olan Taşköprüzâde⁵ İsâmeddîn Ahmed bin Mustafa'nın (1495-1561) “ilimlerin konuları” anlamına gelen *Mevzû âtû l-'Ulûm*⁶ isimli eserini ele alacağız. Bu bağlamda, söz konusu incelemede, *Mevzû âtû l-'Ulûm*'daki “ilim”, ilmin konusu, alanı, amacı ve yöntemi gibi temel bazı kavramlardan hareketle, Osmanlı Devleti'nin gücünün zirveye çıktığı, en geniş sınırlarına ulaştığı, kurum ve kuruluşlarının klâsikleştiği ve dünya siyasetinin belirleyici aktörü olduğu bir dönemde, yani 16. yüzyılda bir Osmanlı âliminin ilim konusuna nasıl baktığı ve ne anladığı, kısaca düşünce sistemi tahlil edilmeye çalışılacak ve bazı tespitler yapılacaktır. Bu tür çalışmalar birçok konuda, özellikle de, özelde toplumların, genelde bütün insanlığın “ilerlemesi”, “gelişmesi” veya “yükselmesi” ile onların ilim anlayışlarının, düzeylerinin ve dünyaya bakış açılarının arasındaki ilişkinin ortaya konulması açısından yol gösterici ve aydınlatıcı olacaktır. Bununla birlikte günümüzde, özellikle Türkiye’de, bu konunun araştırmacıların yeterince ilgisini çekmeyi başardığı söylenemez.

si, Tarih ve Tabiat Vakfı, İstanbul, 2001, s. 273.

³ Bkz.: Barry Barnes, *Bilimsel Bilginin Sosyolojisi*, (Çeviren ve önsöz ekleyen Hüsametdin Arslan), Vadi Yayıncılık, Ankara, 1990; Alain Chalmers, *Bilim Dedikleri: Bilimin Doğası, Statüsü ve Yöntemleri Üzerine Bir Değerlendirme*, (Ahmet İnam'ın bir önsözü ile birlikte çev. Hüsametdin Arslan), Vadi Yayıncılık, Ankara, 1990; Paul K. Feyerabend, *Yönteme Hayır: Bir Anarşist Bilgi Kuramının Ana Hatları*, (Çev. Ahmet İnam), 2. Baskı, Ara Yayıncılık, İstanbul, 1991; Thomas S. Kuhn, *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*, (Çeviren ve önsöz ekleyen Nilüfer Kuyaş), 3. Baskı, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1991.

⁴ Ahmet İnam, “Bilimin Üç Boyutu: Tarih, Toplum, Birey”, *Bilim ve Teknik*, Ankara, c. 24, Aralık 1991, s. 289; Hüsametdin Arslan, *Epistemik Cemaat: Bir Bilim Sosyolojisi Denemesi*, Pradigma, İstanbul, 1992 gibi.

⁵ Yazarın lakabı bazı araştırmacılar tarafından “Taşköprülü-zâde” şeklinde telaffuz edilmekle birlikte, arada anlam farkı bulunmamaktadır. Bkz.: Fahri Unan, “Taşköprülü-zâde'nin Kaleminden XVI. Yüzyılın İlim ve Âlim Anlayışı”, *Osmanlı Araştırmaları*, XVII, (İstanbul, 1997), ss.149-264 ve “Taşköprülü-zâde ve *Mevzû âtû l-'Ulûm*'u”, <http://yunus.hacettepe.edu.tr/~unan/klasikdonembilimanlayisi.html>); A. Adnan Adivar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, 5. Bsm., Remzi Kitabevi, İstanbul, 1991, s. 109.

Unan, bu araştırmalarında, bazı çalışmalarda rastladığı “Taşköprüzâde” şeklindeki telaffuzu anlamsız ve yanlış gördüğünü belirtmektedir. Bu tespiti doğru olmakla birlikte, kendisinin “Taşköprülü-zâde” tarzındaki telaffuzu da isabetli olmamıştır. 16.yy.daki yaygın kullanım şekline göre bakılırsa, birçok araştırmacı gibi, bu araştırmada tercih edilen okuyuş şekli daha yerinde gözükmektedir. Bkz.: Ahmet Gül, *Osmanlı Medreselerinde Eğitim-Öğretim ve Bunlar Arasında Dâru'l-Hadîslerin Yeri*, TTK y., Ankara, 1997, ss. 48, 62, 72, 82-83, 90.

⁶ Bu eser Taşköprüzâde Ahmed'in en meşhur eserlerinden birisidir. Orjinali Arapça'dır ve Haydarâbâd'da (I-III, 1328) (Fahri Unan, “Klâsik Dönem Osmanlı Bilim Anlayışı” <http://yunus.hacettepe.edu.tr/~unan/klasikdonembilimanlayisi.html>) ve Kahire'de K. Bekir ve A. Ebu'n-Nûn tarafından (tarihsiz) yeniden basılmıştır (Ramazan Altıntaş, “Fuzûlî'de (ö. 963/1556) Bilgi ve Tabiat Anlayışı”, http://www.cumhuriyet.edu.tr/akademik/fak_ilahiyat/der61/003.htm). Bizim incelediğimiz nüsha ise, Taşköprüzâde Ahmed'in oğlu Kemâleddin Mehmed'in Türkçe'ye tercümesidir.

Gazi

Akademik
Bakış

179

Mevzû 'âtü 1-'Ulûm

Eserin müellifi, 16.yy.da Osmanlı coğrafyasında ilim çevrelerinde eserleriyle iyi bilinen bir müderris olan Taşköprîzâde (İsameddin) Ahmet bin Mustafa'dır (1495-1561). Taşköprîzâde Ahmed eserleri bugün bile temel referanslardan sayılan, kullanılan ve atıfta bulunulan önemli ve çok yönlü bir klâsik dönem âlimi ve ansiklopedistidir⁷. Yazar eserlerinde Osmanlı'nın klâsik dönem bilim anlayışını ve din ve dünya görüşünü tipik bir şekilde yansıtmaktadır.

Mevzû 'âtü 1-'Ulûm'un asıl adı *Miftâhü's-Sa'âde ve Misbâhü's-Siyâde*'dir. Fakat muhteviyatından dolayı daha ziyade *Mevzû 'âtü 1-'Ulûm* olarak intişar etmiştir. Eser Arapça olarak ve gayet hacimli 2 cilt halinde telif edilmiştir. Ön sözünde belirtildiği gibi, yazarın oğlu Kemâleddîn Mehmed, eseri, zamanın ilim erbabı ve talebelerinin çok ısrarı üzerine⁸ Türkçe'ye tercüme etmiştir. Eserin ilk defa hazırlanıp basılması İkdâm Matbaası tarafından, İstanbul'da 1313'de (1897), yine iki cilt halinde gerçekleştirilmiştir⁹.

Mevzû 'âtü 1-'Ulûm'da "ulûm ve funûn", "şerî' (dini) ilimler" vs. şeklinde başlıklar altında, eserin asıl adından da anlaşılacağı gibi, insanların saadetinin anahtarı olarak gösterilen 300'den ziyade ilim dalı sayılmaktadır¹⁰. Bununla da yetinilmeyip, adları verilen ilim dallarının konuları, gayeleri, faydaları, onlar hakkında eser yazmış önemli müellifler ve onların eserleri de verilmiştir. Eserin başında, İkdâm Matbaası'na ait ön sözden sonra, eseri tercüme eden Kemâleddin Mehmed'in bir "dibâce"si, yani ön sözü yer almaktadır. Ön sözünde, Kemâleddin Mehmed kâinatın, dünyanın ve başta insan olmak üzere bütün mahlukatın nasıl mükemmel, sanatlı, mizânlı ve intizamlı bir şekilde yara-

⁷ Bu durumu internete arama motorlarında yazarın ismi ile arama yapıldığında görmek mümkündür. Miftâhü's-Sa'âde'den başka yazarın en yaygın bilinen ve bir başvuru kitabı olan eseri Şakâyık-ı Nu'mâniye'dir (Mecdî terc., İstanbul, 1269 H.).

⁸ Taşköprîzâde, a.g.e., s. 16.

⁹ Taşköprîzâde Mehmed ve eseri *Mevzû 'âtü 1-'Ulûm* onlarca, belki yüzlerce esere kaynaklık yapmıştır, fakat yazar ve bu eseri hakkında yapılan müstakil çalışmalar sınırlıdır. Bu çalışmalardan en kayda değer olanları Osmanlı bilim müesseseleri Profesörü Fahri Unan'a aittir. Bkz.: Unan, "Taşköprülü-zâde'nin Kaleminden XVI. Yüzyılın İlim ve Âlim Anlayışı"; "Taşköprülü-zâde ve *Mevzû 'âtü 1-'Ulûm*'u" ve "Klâsik Dönem Osmanlı Bilim Anlayışı" <http://yunus.hacettepe.edu.tr/~unan/klasikdonembilimlanayisi.html>).

¹⁰ Adıvar (a.g.e., s. 109) bu konuda şöyle bir not düşmektedir:

Yazar, eserin ön sözünde, 300 kadar ilmi ele aldığını yazarsa da, verdiği bu sayıya pek ihtiyat ile bakmak icap eder. Çünkü o zamanlar ilim kelimesinin anlamı gayet geniş tutulurdu, hatta bir ilmin çeşitli dalları bile ayrı birer ilim sayılırdı.

Yirminci yüzyılın ilk yarısında yapılan bu tespite göre, Taşköprîzâde'nin ilim anlayışı Adıvar için gayet abartılı gözükmüş olsa da, günümüzdeki bilimsel ihtisaslaşma, branşlaşma sürecine baktıldığında doğrusu hiç şaşırtıcı gözükmemektedir. Başka bir deyişle, pekçok araştırma, inceleme ve entellektüel faaliyeti "ilim" olarak tanımlayan Taşköprîzâde'nin ilme bakış açısı ile günümüzde geçerli olan ilim/bilim tanımı arasında bir paralellik kurmak mümkündür. Aradaki en önemli farka bu çalışmanın ilerleyen kısımlarında değinilmiştir. Söz konusu paralellik, Osmanlı'nın klâsik dönemi olan 16.yy.da ulaşılan ilmi düzeyi ve 17.yy.da başlayıp, yirminci yüzyıla kadarki uzun dönemde aynı coğrafyada vâki olan ilim konusundaki boşluğu, yozlaşmayı ve fakirliği göstermesi açısından dikkat çekicidir.

tilmiş olduğunu, bütün yaratılan varlıklar içinde kendisine “akıl ve idrâk” verilmiş olan insanın “eşref-i mahlukât” olduğunu anlatır. Sonra başta sahabelerin, müçtehitlerin ve kelâm ilmi ulemasının, “bihâr-ı âyât-ı Kur'âniye ve me'adin-i ehâdis-i nebeviyye”den kâinatın sırlarını, dini meselelerin çözümlerine ait hükümleri çıkardıklarını (istinbât) anlatır.

Kemâleddin Mehmed daha sonra, insanın ehemmiyetini göstermek hususunda, onun faziletinin “akıl ve idrâk” ile ortaya çıktığını, çünkü, “akıl ve idrâk” ile insanın “ma'rifetullahâ nâil ve ol ma'rifet ile sa'âdet-i ebediyyeye vâsıl” olacağını ve “bu sa'âdet sair hayvanatta hâsıl” olmayacağını¹¹, ma'rifetullahın ilimlerin en üstünü, en şerefli (eşref-i 'ulûm) olduğunu, onu elde edebilmek için sair ilimlere vâkıf olunması gerektiğini ve bu yüzden İslâm ulemâsının, imamların ve müçtehitlerin bu maksatla, çeşitli yollarla, birçok muhtelif ilim alanı oluşturduklarını ve bu alanlarda eserler meydana getirdiklerini anlatır. Sonra ma'rifetullahâ vesile olan bu ilimlerin “şerefi” ve onları istihrâc eden ulemânın ve meşâyih (şeyhlerin) izzet ve şereflerinin zihinlerde yazılı (ezhânda mestur) olduğunu Kemâleddin Mehmed şöyle ifade eder:

Medâr-ı şeref 'ulûm ma'lûmdır ki pes cümlesinin müdde'âsı ma'rifetullah olıcak ânâ vesile olan 'ulûmın dahi şerefi mukarrer ve onların icâd ve ibkâsına sâyi' olan 'ulemâ-i kibâr ve ecille-i meşâyih-i nâmdârın şeref ve 'izzetleri dahi sahâ'if-i ezhânda mastur ve muharrerdir¹².

Kemâleddin Mehmed, bundan sonra, önemli ve şeref vesilesi olan bu ilimlerin tahsili için, onların herbirinin mevzusunun, faydasının, hakkında yazılan önemli eserlerin ve müelliflerinin ahvallerinin beyanının çok gerekli olduğunu belirtmektedir. Ayrıca, babası Taşköprüzâde Ahmed'in telif ettiği *Mevzû âtü'l-'Ulûm*'un yazılış nedenini, eserin içeriğini kısaca özetlemekte, *Mevzû âtü'l-'Ulûm* ve müellifinin önemini, çeşitli medih cümleleri ve beyitleriyle dile getirmekte ve eser hakkında genişçe bilgi vermektedir. Kendisini bu eseri tercüme etmeye zorlayan sebepleri ele aldıktan sonra, mütercim ön sözünü, müellif için dua ederek bitirmektedir.

Kemâleddin Mehmed kendini yetiştirme hususunda en çok babasından, yani Taşköprüzâde Ahmed'den faydalanmış ve onun yolundan gitmiştir. Eseri tercüme eden Kemâleddin Mehmed, kendine ait önsözde, babası Taşköprüzâde Ahmed'in ilim anlayışı hakkında açıklayıcı bilgiler vermekte ve bir anlamda içerik itibariyle eserin dayandığı fikrî temelleri sistemleştirmektedir.

Müellif Taşköprüzâde Ahmed en başta yazdığı eserin konularını ele almaktadır. Önce “ilim” denen şeyin “kitab ve sünnet”teki yerini tespit ve tayin etmeye başlar ve bu çerçevede ilimlerin tahsilinin önemine dair açıklamalar yapar. Taşköprüzâde Ahmed burada “ilim” mefumu üzerinde herhangi bir şah-

¹¹ Taşköprüzâde, *a.g.e.*, s. 14.

¹² Taşköprüzâde, *a.g.e.*, aynı yer.

si nazariye öne sürmemektedir. Yalnız konuyu ele alışından, kolayca, 16.yy.ın en meşhur müderrislerinden¹³ olan Taşköprîzâde Ahmed'in, kökenleri temelle-ri Ortaçağ'da Abbasi halifeliği döneminde yaşanan ve gerek tabîî bilimler, gerekse beşerî bilimlerle ilgili yoğun ve derinlikli faaliyetlere şahit olunan, eği-timin, öğrenimin yaygın hâle getirildiği ve zamanın en yüksek eğitim kurum-larını ifâde eden medrese sisteminin tesis edildiği döneme, yani "Altın Çağ"a (Milâdî 8.-9. yüzyıllar)¹⁴ kadar dayanan geleneksel İslâmî/Osmanlı ilim anlayı-şının seçkin bir temsilcisi olan bir Osmanlı âlimi olduğu anlaşılabilir. Taşköprîzâde Ahmed eserinde, ilimleri ele almazdan önce, bazı girişlerle (mu-kaddimeler), ilmin fazileti, ilmi öğrenmenin ve öğretmenin faziletleri (erdem), ilim öğrenenin ve öğretmenin sahip olacakları vasıfları ve yapacakları vazifele-ri tek tek inceden inceye Kur'ân ve hadîslerden örneklerle destekleyerek anlatır. Sonra, eserin esas kısmını şubelere ayırarak, kimilerini "“ulûm-ı şer'îyye”, ki-milerini de "ulûm-ı siyâsiyye" gibi başlıklar altında ele alır ve eserin her iki cil-dinin de sonunda "konular fihristi" verir. Eserde tarih, ilâhiyat, siyaset, asker-lik, iktisat, maliye, tıp, fizik, kimya, biyoloji, coğrafya, matematik, ilmi tartışma, tefsîr, hadîs, ev ekonomisi, meteoroloji, astronomi, mühendislik, madencilik, dil, edebiyat ve dans gibi 300'den fazla faaliyet müstakil birer ilim dalı olarak ele alınmaktadır¹⁵:

'İlmü't-târîh	'İlmü'l-beyân
'İlm-i coğrafya	'İlm-i münâzara
'İlmü'r-riyâziyye	'İlmü't-tefsîri'l-Kur'ân
'İlm-i mantık	'İlmü'r-rivâyeti'l-hadîs
'İlm-i âlâtü'r-rasadiyye	'İlmü't-tedbîri'l-menzil
'İlm-i suverü'l-kevâkib	'İlmü'l-ku'ûdi'l-'asâkir
'İlm-i hendese	ve'l-cüyûş
'İlm-i me'âdin ve 'ilm-i cevher	'İlm-ü hisâbi'l-hazâ'in
'İlmü't-tıb	'İlmü'l-hitâb
'İlmü'l-hey'et	'İlm-i melâhim
'İlmü's-siyâsiyye	'İlmü'l-mevâsimi's-sene
'İlmü'l-fıkıh	'İlmü'l-lügâ
	'İlmü'r-raks vs. gibi.

¹³ Taşköprîzâde Ahmed'in, Sahn-ı Semân Medreseleri'nden Başkurşunlu Medresesi (İstanbul), Kalenderhâne Medresesi (İstanbul), Koca Mustafa Paşa Medresesi (İstanbul), II. Bayezid Medresesi (Edirne) ve Molla Halil Medresesi'nde (Kütahya) görev yaptığı bilinmektedir. Bkz.: Gül, a.g.e., ss. 48, 62, 72, 82-83, 90.

¹⁴ Aydın Sayılı, *Ortaçağ İslâm Dünyasında Yüksek Öğretim: Medrese*, (İngilizce'den çev.: Recep Duran), (Yakın Doğu Üniversitesi'nde Dağıtılmış Bir Broşür), Lefkoşa, 2002, ss. 2-5; Ziya Kazıcı– M. Şeker, *İslâm-Türk Medeniyeti Tarihi*, İlâveli 2. Baskı, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1982, ss. 135-136

¹⁵ Söz konusu ilimlerin tasnif şekli ufak tefek farklılıklarla yine bir 16.yy. ilim erbâbi tarafından da ortaya konulmaktadır. Bkz.: Nevî Efendi (1533-1598), *İlimlerin Özü: "Netâyic el-Fünûn"*, (Yayına hazır.: Ömer Tolgay), İnsan Yayınları, İstanbul, 1995, ss. 5-8.

Mevzû'âtü l-'Ulûm'da İlmin Tanımı ve Amacı

“İlim” kelimesi Arapça’da “bilmek, idrâk etmek ve “cehlin” zıddı demektir¹⁶. Bütün ilimler ve fenler, hepsinin “eşrefi” ve “müdde’âsı” olan “ma’rifetullah”a vesile kabul edilmektedir. “Ma’rifetullah”tan esas maksat ise, “sa’âdet-i ebediyyeye nâ’il” olmaktır¹⁷. Taşköprizâde Ahmed’e göre, bütün ilimler ve fenler esas maksat değil, ma’rifetullah’a vesiledirler¹⁸. Taşköprizâde Ahmed ma’rifetullah kavramıyla ilgili hususî bir açıklama yapmamaktadır¹⁹, fakat lügâtlarda genel anlamda şuna benzer târifler vardır: Ma’rifetullah “ilm-i ilâhî” yani Allah’ın san’at eserlerini ve Kur’ânî hakikatları tefekkür ve tahsil ile veya Allah’ın lütfu ile kalbi inkişâ ve basirete sahip olmak, “esmâ-i ilâhiyye”yi (Allah’ın isimlerini) tanımak, ilâhi hakikatlara vukufiyet sahibi olmak, her işte Allah rızasına en uygun hareket tarzını bilip, amel etmek ve “inkâr”ın zıddı olarak tarif edilmektedir²⁰.

Taşköprizâde Ahmed, “usûlü’-d-dîn” ya da “ilm-i kelâm”ın, “sa’âdet-i ebediyye”ye ve “dârû’s selâm” denilen cennetin bir mertebesinde Allah indinde ona yakın olmaya vesile olduğunu belirtir²¹. İslâmî bakış açısına göre, yukarıda belirtildiği gibi, ilim ve fenlerden esas maksat ma’rifetullah’a ulaşmak kabul edildiği için, ilim ve fenler, çalışma nesnelere olan eşyaya, öncelikle ve bizzat o eşyanın kendileri için bakmaz, fakat Allah’ın bir sanat eseri olmaları gibi²² başka manalara nasıl vesile olduklarını tezahür ettirmek için bakarlar. Eşyanın kendilerine ve insanın menfaatlerine bakan yönleri daha sonra gelir. Aslında bu “nokta-i nazar” meselesi İslâmî bakış açısı ile Avrupaî/felsefî görüş açısının en önemli farklılığını ortaya koymaktadır: İlmin konusu olan nesne, birincisinde “vesile”, diğerinde “maksûd-ı bi’z-zât” olarak ele alınmaktadır.

“Bilimin amacı, insanın tabiat üzerinde hakimiyetini kurmasıdır”²³ gibi Batılı bilim anlayışlarının tersine, Taşköprizâde Ahmed’in temsil ettiği İslâmî-Osmanlı ilim anlayışına göre, yukarıda ifâde edildiği gibi, eşya bir Yaratıcı ta-

¹⁶ Abdullah Yeğin ve Diğerleri, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Büyük Lügât*, İstanbul, 1990, s. 433. (Bundan sonra *Büyük Lügât* diye geçecek).

¹⁷ Taşköprizâde, a.g.e., ss. 23-24. Taşköprizâde döneminin geleneksel ilim anlayışını tam yansıttığı için aynı tespitleri çağdaşlarının eserlerinde de görmek mümkündür. Bkz.: Nevî Efendi, a.g.e., s. 76.

¹⁸ Nevî Efendi bu durumu şöyle özetler: “Emmâ cümleden maksûd ma’rifet-i zât-ı Ma’bûd’dur” ve buna delil olarak kısa meâli: “Cinleri ve insanları yalnız beni tanısınlar, ibadet etsinler diye yarattım” (Zâriyât / 56) olan bir âyeti nakletmektedir. Nevî Efendi, a.g.e., aynı yer; Ayrıca bkz.: Kâtip Çelebi, *Mizânu l-hak fi ihtiyâri l-ehak - İslâmîde Tenkid ve Tartışma Usulü*, (Açıklamalarla sâdeleştiren: Süleyman Uludağ – Mustafa Kara), Marifet Yayınları, İstanbul, 1990, s. 39. Yazar burada: “Vesile olan ilimlere âlet ilimler, edebî ilimler ‘arabî ilimler derler’ ifâdesini kullanmaktadır.

¹⁹ Bu durum her hâlde, *Mevzû’âtü l-'Ulûm*, daha ziyade ilim ehline ve talebelerine yönelik bir eser olarak telif edildiği için, bu insanlar arasında “ma’rifetullah” gibi çok önemli bir terimin anlamının malum ve zâhir olmasından kaynaklanmış olabilir.

²⁰ Büyük Lügât, s. 389.

²¹ Taşköprizâde, a.g.e., aynı yer.

²² Büyük Lügât, s. 389.

²³ Barnes, a.g.e., s. 14.

rafından insanın istifadesine sunulmuştur, emrine verilmiştir ve insan, Yaratıcısını isim ve sıfatlarıyla tanıtan o eşyayı bir ayna, bir mektup, bir âyet (delil) olarak görmek, onlardan ibret almak, Yaratana hakkında mârifet kespemek ve mârifetini artırmak için ilim tahsiline emr olunmuştur. Özetle ve başka bir deyişle, yukarıda verilen tarif ve açıklamalardan anlaşıldığı üzere, Taşköprizâde Ahmed'in ilme bakışında bir "faydacılık" anlayışının hâkim olduğu görülmektedir²⁴. Yani, ilim sadece entelektüel bir faaliyet olarak yapılmaz veya görülemez.

Mevzû âtü 1-'Ulûm'da İlmin Konusu

Gelenekçi bir Osmanlı âlimi olan Taşköprizâde Ahmed eserinde ismini, konusunu, faydalarını, bu alanda eser vermiş kişileri ve onların eserlerini belirterek saydığı 300'den fazla "'ulûm ve fûnûn"un neredeyse hepsi, maddî ve mane'î ihtiyaçlardan kaynaklanan beşerî faaliyetleri ve insanın kendisine, çevresine ve Yaratıcıya karşı sorumluluklarını konu edinmişlerdir veya onlarla ilgilidir. Taşköprizâde Ahmed ayrıca, adı geçen eserinde "'ilim" konularının yalnız adı verilenlerden ibâret olduğuna dair herhangi bir kayıt da koymamıştır. Zirâ, ona göre: "Derecât-ı 'ilm gayr-i mütenâhiye olup 'ulûma tâlip olanların üzerine farz ve vâcibdir ki her an izdiyâdına râgıb ve nigerân olalar"²⁵. Bu bağlamda, Taşköprizâde Ahmed, ilimlerin hepsinin *Kur'ân* da mevcut olduğunu, fakat insanların akılları ile onları anlamakta yetersiz kaldığını şöyle ifâde etmektedir²⁶:

'Ulûmın cümlesin *Kur'ân* muhît olmuşdır lâkin

'Ukûl-i halk ânın fehminde oldı kâsır ve hayrân.

Mevzû âtü 1-'Ulûm'da İlmin Yöntemi

16.yy. Osmanlı ilim anlayışında usûl, yani yöntemden söz etmek mümkündür²⁷. Taşköprizâde Ahmed de, *Mevzû âtü 1-'Ulûm'*unda, beşerî ve dinî ilimlerde usulüne uygun bir tartışmanın nasıl yapılacağına dair açıklamalarda bulunmuştur. Ona göre, konuları başkalarıyla gözden geçirmek, birlikte düşünmek, münâzâra yapmak gereklidir. Münâzâranın, ilmî tartışmanın amacı ve yöntemi vardır: İlmi tartışmada maksat doğrunun tespit edilmesi ve ortaya çıkarılmasıdır. Galip gelmek, bununla öğünmek veya rakibi utandırmak için tartışmaya girmek yanlış kabul edilmektedir. Usulüne göre ve müspet bir şekilde yapılmış bir münâzâra kişi için, yalnız başına çalışmasından ve konu tekrarı yapmasından daha faydalıdır²⁸.

²⁴ Bu noktada aslında, günümüzdeki bilim anlayışı ile arasında bir paralellik gözükmektedir. "Bilim" bir "anlama, açıklama" çabası olarak tanımlanmaktadır. Söz konusu "anlama, açıklama" gayretinin doğal bir neticesi ise, insanın içinde yaşadığı dünyadan en azami şekilde faydalanabilmesinin sağlanmasıdır. Bkz.: Chalmers, a.g.e., s. 8.

²⁵ Taşköprizâde, a.g.e., s. 23.

²⁶ Taşköprizâde, a.g.e., s. 25.

²⁷ Bkz.: Kâtip Çelebi, a.g.e.

²⁸ Taşköprizâde, a.g.e., s. 63.

Taşköprüzâde Ahmed, *Mevzû âtü l-'Ulûm'*da, bugünkü anlamda bir bilim felsefesi yapmamaktadır ve daha çok geleneksel bir tavır sergilemekte, yani nakilciliği tercih etmektedir. Fakat, eserin her iki cildinin sonunda verilen konular fihristelerinden de anlaşılacağı üzere ilimlerin bir tasnifi söz konusudur. Her sınıflandırmanın bir nazariyeye (teori) dayandığı, beşeri bilimler hakkındaki her umumi nazariyenin bir sınıflandırma gerektirdiği ve bir eserin “konular fihristi”nin de, aslında temâları ve meseleleri tanzim ve tasnif etmek anlamına geldiği kabul gören bir anlayıştır²⁹. Bu kabule göre bakılacak olursa, beşerî faaliyetlerin bir bilim olarak, bir teori zeminine oturtulması eylemi, ilk önce on sekizinci yüzyılda Avrupa’da değil, İslâm kültür tarihinde, en baştan beri icrâ edilegelen bir “gelenek” olduğunu söylemek mümkündür. Taşköprüzâde Ahmed, ilimle meşgul olanın; “mütâba’ât-ı ehvâ ve evhâm itmeyüb belki kavâ'id-i İslâm üzre bast-ı kelâm itmesi” gerektiğini belirtir. Buradan anlaşıldığına göre, ilim erbâbının “kavâ'id-i İslâm”a muhâlefet eden beyânâtları hakikatsız, yani mevhum ve gerçeğe değil, onun hevâsına (nefsinin arzusu) uygun olan şeyler olarak kabul edilmektedir. Bir de, ilim yapma konusunda veya faâliyetinde akıl inkâr edilmemekte, fakat bütün hakikatları anlamada, ihâta etmekte kâsır (kurusurlu, eksik) görülmektedir³⁰. Kısaca akıl, tek başına insanı hakikata götürmekte yeterli bir araç görülmemektedir.

***Mevzû âtü l-'Ulûm'*da Ulûm ve Fünûn Ayrımı**

*Mevzû âtü l-'Ulûm'*da “ulûm ve fünûn” şeklinde kesin bir ayırım yapılmamakla birlikte³¹, “fünûn” ile, ekseriyetle, bugün “fen bilimleri” diye nitelendirilen fizik, kimya, biyoloji, matematik gibi faaliyetler kastedildiği anlaşılmaktadır. “Ulûm” ile de, daha çok “ulûm-ı şer’iyye” tâbir edilen fıkıh, hadîs, kelâm, tefsîr gibi dinî ve sâir beşerî ilimlerin ifâde edildiği anlaşılmaktadır. *Mevzû âtü l-'Ulûm'*da, hem beşerî bilimler, hem de fizik, kimya, biyoloji, matematik gibi fenler, esas gaye olan “ma’rifetullah”a vesile olmak noktasında eşit kabul edilmekte, “ilim” vasfına layık görülmemekte ve önem sırası gözetilmeksizin ele alınmaktadır.

Her ilimin ayrı çalışma alanı ve prensipleri olduğu kabul edilmektedir. İlimlerin sayısı sınırsızdır ve ilim yapanlar sürekli çalışmalıdır: “Derecât-ı ‘ilim gayr-i mütenâhiyye olup ‘ulûma tâlib olanların üzerine farz ve vaciptir ki, her an izdiyâdına râgıb ve nigerân olalar”³². Bu şekilde, her ilimde seviyeyi yükseltme, dolayısıyla “sa’âdet-i ebediyye”ye vesile³³ olan “ma’rifetullah”ta da sürekli terakki meydana getirecektir ki, bunun bütün ilim ve fenlerin asıl

²⁹ Kuhn, a.g.e., s. 29.

³⁰ Taşköprüzâde, a.g.e., aynı yer.

³¹ Bu konuda 17.yy. Osmanlı âlimlerinden Kâtip Çelebi (a.g.e., s. 40) şöyle bir tespitte bulunmaktadır: “Evvelce de temas edildiği üzere aklî ve hikemî ilimler, sözü edilen şer’î ilimle iyice karışmıştır. Bunun için o ilimlerden behresi olmayanlar bu ilimlere dahi tam olarak vâkif olmazlar”.

³² Taşköprüzâde, a.g.e., s. 23.

³³ Barnes, a.g.e., s. 156.

gâyesi olduğu daha önce belirtilmiştir. Buradan anlaşıldığı kadarıyla, vurgulanması gereken esas husus, ilim yapanların yaptıkları çalışmalar ve onların neticesinde ulaştıkları sonuçlar ile Yaratıcı arasındaki münasebete dikkat etmeleridir. Çünkü eşyâ birtakım amaçlar için bir düzene göre yaratılmaktadır. Hiçbir şey rastgele değildir. Yaratıcı eşyayı ve hâdiseleri kendisini cinlere, meleklerle ve insanlara tanıtmak ve bildirmek için hikmetli şekilde yaratmıştır³⁴. Bu açıdan bakıldığında, bütün ilmî çalışmalar, kâinattaki düzen ve intizamı ortaya koymaktadır, bütün eşya basit değil, sanatlı ve ölçülüdür; bu da onların tesadüfen veya kendiliğinden meydana gelebileceğini ve bir fâilin, bir düzenleyici ve evirip-çeviricinin eliyle olabileceğini göstermektedir. Herşey isim ve sıfatlarıyla Yaratıcıyı göstermektedir. Dolayısıyla, ilim yapanlar ilim yaptıkça “ma’rifetullah”, yani Allah’ı tanıma düzeyleri yükselecektir. Bu şekilde de yaratılış gayelerine uygun hareket etmiş olacaklardır. Pozitivist bilim anlayışının hâkimiyetini kurduğu ve iyiden iyiye pekiştirdiği bir dönemde, yani on dokuzyüzyılda özellikle ve yirminci yüzyılın ilk yarısında, beşerî entellektüel faaliyetlerin “bilim” olarak tanınması ve kendilerine saygın bir yer bulabilmeleri için Avrupalı düşünürler çok çetin mücadele vermek zorunda kalmışlar³⁵ ve bu konuda önemli mesafelerin kat edilmesine neden olmuşlardı³⁶. Batıda durum böyleyken, doğuda ise, beşerî fikrî faaliyetler, İslâm’ın zuhurundan itibaren “ilim” olarak tanımlanmışlar ve büyük itibar görmüşlerdir. Bunun sebebi olarak, şöyle bir durum gösterilebilir: İslâmiyetin doğuşu ile birlikte birçok İslâmî ilim de ortaya çıkmıştı. İslâm dini, bir din olarak, yâni Allah ile kul arasındaki münasebetleri düzenleyen bir sistem olması itibarıyla, ilk plânda insanı ilgilendiriyordu. Bu karşılıklı münasebetlerin neticesinde birçok dinî entellektüel faaliyet birer beşerî ilim olarak ortaya çıkmıştır³⁷. Bu durum insanların diğer tefekkürî faaliyetlerine de “ilmî”lik vasfını elde etme fırsatını tanımıştı. Dolayısıyla, bu şekilde, en baştan itibaren, en azından İslâm dünyasının genel anlamda zirveden inmeye başladığı 17.yy.ın başlarına kadar, Avrupa’da beşerî ve tabiiî bilimlerin gelişim süreçleri arasında şâhit olunan bir dengesizliğin İslâm kültür tarihinde zuhuru önlenmiş olduğu gibi³⁸, hatta tam tersine, aklî ilimler, dinî ilimlerin tam olarak anlaşılabilmesi için zaruret olarak görülmüştür³⁹.

³⁴ Kur’ân: Zâriyât / 56.

³⁵ Bu konuda katkısı olan bilginler, onların sosyal bilimlerin, özellikle de tarihin, bilim olarak tanınması ve kabul görmesi için verdikleri müthiş mücadeleleri hakkındaki Bkz.: F.R. Stern, *The Varieties of History*, 2nd ed., New York, 1972.

³⁶ Julien Freund, *Beşerî Bilim Teorileri*, (Çev. Bahaeddin Yediyıldız), TTK, Ankara, 1991, s. 1.

³⁷ Gül, *a.g.e.*, ss.XII-XV, 1-3.

³⁸ Kazıcı, Ziya. *Osmanlı’da Eğitim-Öğretim*. Bilge Yayınları, İstanbul, 2004, ss. 19-20.

³⁹ Kâtip Çelebi (*a.g.e.*, ss.38-39), İslâm’da ilmî tartışma yöntemlerini anlattığı eserinin “mukaddime”sinin hemen başında, “Aklî İlimlerin Lüzümü Beyânındadır” başlığı altında aklî ilimlerin gerekliliğini anlatmaktadır. Kâtip Çelebi burada, aynı zamanda, 17.yy.dan itibaren aklî bilimlerin gereksiz görülmeye başladığını ve terk edilmeye başlandığını ve bunun ne kadar önemli bir hata olduğunu anlatmaktadır. Bu konuda ayrıca Bkz.: Kazıcı, *Osmanlı’da Eğitim-*

Mevzû'âtü 1-'Ulûm'da İlimin Fazileti

Taşköprüzâde Ahmed, eserin başında bir kaç mukaddime yapar. Birincisinde “faziletül'l-'ilm”⁴⁰, “faziletü't-te'allüm”⁴¹, “faziletü't-ta'lîm”⁴² konularını Kur'ân ve hadîslerden örneklerle izâh ve ispat ettiğini belirtir. Daha sonraki mukaddemelerde de ilim öğrenenin ve öğretenin sahip olması gereken vasıfları ve yerine getirmek zorunda oldukları ahlakî ve edebî vazifeleri beyan eder. İnsan ilim sayesinde yukarıda değinildiği gibi Rabbini tanıyabilir ve O'nun indinde ilimde terakki ile yakınlık kesbedip, O'nun rızasını kazanıp, “sa'âdet-i ebediyye”ye nâil olabilir. İlim, saadetlerin başı olduğu gibi, umum yüksek makamların da zirvesidir. İlimden başka hiçbir lezzet, insana izzet ve vakar, nüfuz-ı kelâm ve ta'zim ve itibar kazandırmaz. İnsanların, akranlarına tefevvuku (üstünlüğü) da ilim ile olur. Hatta hayvanların dahi kesretçe (sayıca) ve kuvvetçe insandan kat kat yüksek oldukları halde, ona musahhar olmalarının sebebi, insanın “şeref-i nutk ve 'akıl ve 'ilme ihtisasıdır”⁴³.

Mevzû'âtü 1-'Ulûm'da Âlimin Vasıfları ve Vazifeleri

Elbette insana bu kadar fazileti kazandıran ilme tâlip olanların da sahip olacakları vasıflar ve yerine getirecekleri vazifeler olacaktır. Taşköprüzâde Ahmed, bu vasıf ve vazifeleri, Sokrat'tan, onun talebesi Platon'dan ve onun talebesi Aristoteles'ten rivâyetlere de dayanarak şöyle izâh eder: “Ta'allüm-ü hikmet etmeğe 'azimet iden kimseye” için, temiz kalbli, doğru mizaçlı olmak, ilimden başka bir şeyi ona tercih ve ihtiyâr etmemek, sözünde doğru olmak, yalan söylememek, insafı olmak, tekellüfe (büyüklüğe) girmemek, mütedeyyin ve emin, yani güvenilir olmak, “mesâlih-i şer'iyye ve umûr-ı dîn”de âlim olup “vecâbât-ı şer'iyye”den hiçbirini ihlâl etmemek, peygamberin helâl kıldığını tahrîm (haram) eylememek ve asla “sû'i hulk üzere olmayub ahlâk-ı hamîde ile muttasıf” olmak gerekli vasıflar ve lüzumlu vazifelerdir. Taşköprüzâde Ahmed'e göre, ilme tâlip olanların, yaptıkları ilim karşılığında alacakları en büyük lezzet ve saâdet uhrevidir, yâni “civâr-ı Rabbü'l-âlemîn ve marzâtü'l hâlıkı's-semâvâti ve'l-'arz”dır; bir başka deyişle, âlemlerin Rabbi olan Allah'a yakınlık ve O'nun rızasını kazanmaya muvaffak olmaktır. Çünkü, bu yüksek neticelere, ilimden başka şeylerle “müyesser” olunamaz⁴⁴.

Sonuç

Bu çalışmada, ana hatlarıyla, 16.yy.dan günümüze kadar, Osmanlı toplumunun ilim ve kültür hayatında tesir bırakmış olan düşünce ve kavramların tercümanı olmuş bir klâsik devir Osmanlı âlimi olan ve eserlerinde gelenekçi bir yaklaşım şahit olunan Taşköprüzâde İsâmeddîn Ahmed bin Mustafa'nın (1495-1561)

Öğretim, s. 166.

⁴⁰ Taşköprüzâde, *a.g.e.*, ss. 27-30.

⁴¹ Taşköprüzâde *a.g.e.*, ss. 30-32.

⁴² Taşköprüzâde, *a.g.e.*, ss. 32-37.

⁴³ Taşköprüzâde, *a.g.e.*, ss.36-37.

⁴⁴ Taşköprüzâde, *a.g.e.*, ss.36-37.

Gazi

Mevzû âtü l-'Ulûm'u, bugünkü 'ilim/bilim' tartışmalarının ana başlıklarını teşkil eden; ilmin tanımı, konusu, amacı, yöntemi, ulûm-fünûn ayrımı ve ilim adamı olmanın ölçütleri gibi açılardan ele alınmıştır. Bu şekilde, hem, günümüzde de zaman zaman görülen konuyla ilgili tartışmalara farklı yönlerden bir-takım katkılarda bulunmak, hem de, klâsik dönemde Osmanlı'larda meselelerin mahiyetine ışık tutacak, zamanın en önemli ilim adamlarından birisi olan Taşköprüzâde Ahmed'in, ilimlere dair ansiklopedik bir el kitabı mahiyetindeki bir eseri, yani *Mevzû âtü l-'Ulûm*'u, konu ile alakası olanlara bir başka açıdan tanıtılmak istenmiştir. Bu çalışmayla görülmüştür ki, günümüzde de devam eden ve Avrupa'da özellikle, on sekizinci yüzyılın ikinci yarısında başlayıp, on dokuzuncu yüzyılda daha da yaygınlık kazanmış ve günümüze kadar devam etmiş olan ilim/bilim tartışmaları ve tartışma konuları, aslında yüzyıllar öncesinde Osmanlı toplumunda da söz konusu olmuştur. Başka bir deyişle, İslâm coğrafyasında İslâm'ın doğuşundan itibaren beşerî bilimler muteber bir mevki sahibi olmuş iken, on sekizinci yüzyılın ikinci yarısından yirminci yüzyılın ikinci yarısına kadarki dönemde Batıda, bilginler beşerî bilimlere "bilim" statüsü kazandırmak için amansız bir mücadele vermek zorunda kalmışlardır.

Kaynaklar

- ADIVAR A. Adnan, *Osmanlı Türklerinde İlim*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1991.
- ALTINTAŞ Ramazan, "Fuzûlî'de (ö. 963 / 1556) Bilgi ve Tabiat Anlayışı", http://www.cumhuriyet.edu.tr/akademik/fak_ilahiyat/der61/003.htm.
- ARSLAN Hüsametdin, *Epistemik Cemaat: Bir Bilim Sosyolojisi Denemesi*, Pradigma, İstanbul, 1992.
- BARNES Barry, *Bilimsel Bilginin Sosyolojisi*, (Çev. Hüsametdin Arslan). Vadi Yayıncılık, Ankara, 1990.
- CHALMERS Alain, *Bilim Dedikleri: Bilimin Doğası, Statüsü ve Yöntemleri Üzerine Bir Değerlendirme*. (çev. H.Arslan), Vadi Yayıncılık, Ankara, 1990.
- ERIC Josephson (Ed.), *Man Alone*. (Edited with an introduction by Eric And Mary Josephson). Dell Publishing Co., New York, 1962.
- FREUND Julien, *Beşerî Bilim Teorileri*. (Çev. B.Yediyıldız), TTK, Ankara, 1991.
- FEYERABEND Paul K., *Yönteme Hayır: Bir Anarşist Bilgi Kuramının Ana Hatları*, (Çev. Ahmet İnam). 2. Baskı. Ara Yayıncılık, İstanbul, 1991.
- GAZİOĞLU Ahmet C., "Kıbrıs Sorunu, Ortaklık Cumhuriyeti ve AB Üyeliği Girişimlerinin Siyasi ve Hukuki Yönleri", A.Ahmetbeyoğlu-E.Afyoncu (Haz.), *Dünden Bugüne Kıbrıs Meselesi*, Tarih ve Tabiat Vakfı, İstanbul, 2001, ss. 255-306.
- GÜL Ahmet, *Osmanlı Medreselerinde Eğitim-Öğretim ve Bunlar Arasında Dâru'l-Hadîslerin Yeri*, TTK y., Ankara, 1997.
- İNAM Ahmet, "Bilimin Üç Boyutu: Tarih, Toplum, Birey", *Bilim ve Teknik*, Ankara, c. 24, Aralık 1991, 289.
- ÇELEBİ Katip, *Mizânu'l-hak fi ihtiyâri'l-hak - İslâm'da Tenkid ve Tartışma Usulü*. (sad. S.Uludağ-M. Kara). Marifet Yayınları, İstanbul, 1990.

- KAZICI Ziya-Şeker, M., *İslâm-Türk Medeniyeti Tarihi*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1982.
- KAZICI Ziya, *Osmanlı'da Eğitim-Öğretim*. Bilge Yayınları, İstanbul, 2004.
- KUHN S. Thomas, *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*. (Çev. Nilüfer Kuyaş), Alan Yayıncılık, İstanbul, 1991.
- EFENDİ Nev'îlîmlerin Özü: "Netâyic el-Fünûn". (Haz: Ömer Tolgay). İnsan Yayınları, İstanbul, 1995.
- SAYILI Aydın, *Ortaçağ İslâm Dünyasında Yüksek Öğretim: Medrese*. (İngilizce'den çev. Recep Duran). (Yakın Doğu Üniversitesi'nde Dağıtılmış Bir Broşür), Lefkoşa, 2002.
- STERN, F. R., *The Varieties of History*. 2nd Edition. New York, 1972.
- TAŞKÖPRÜZADE Ahmet, *Mevzuâtü'l-'Ulûm*. (Mütercim: Kemaleddin Mehmed). Cilt: I-II. İstanbul, 1313.
- UNAN Fahri, "Taşköprülü-zâde'nin Kaleminden XVI. Yüzyılın İlim ve Âlim Anlayışı", *Osmanlı Araştırmaları*, XVII, (İstanbul, 1997), 149-264.
- UNAN Fahri, "Klasik Dönem Osmanlı Bilim Anlayışı", <http://yunus.hacettepe.edu.tr/~unan/klasikdonembilimanlayisi.html>.
- UNAN Fahri, "Taşköprülü-zâde ve Mevzu'âtü'l-'Ulûm'u", <http://yunus.hacettepe.edu.tr/~unan/klasikdonembilimanlayisi.html>.
- YEĞİN Abdullah, vd., *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Büyük Lügât*, İstanbul, 1990.